

УДК 378:81'1(045)

І.Д. ДАВИДЧЕНКО,
*викладач кафедри української та російської філології
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ І ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ УМІНЬ УСНОГО Й ПИСЬМОВОГО ПЕРЕКАЗУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Розглядаються актуальні питання психолого-педагогічних і лінгвокультурологічних особливостей формування умінь усного й письмового переказу у професійній підготовці майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Співпраця лінгвістів і педагогів утворила чудовий прецедент – ініційоване практикою навчання переказу і творча увага до тексту як основного продукту мовленнєвої діяльності особистості. У теорії та методиці професійної підготовки майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів аксіоматично виникла необхідність розрізняти вивчення системи мови та її функціонування, вивчення системи мовних понять і вивчення функціонування, застосування, використання мовних засобів для комунікативно-мовного спілкування з іншою особистістю, групою, колективом.

Ключові слова: актуальні питання, психолого-педагогічні особливості, лінгвокультурологічні особливості, усний і письмовий переказ, професійна підготовка майбутніх вихователів.

Актуальність. Оволодіння рідною мовою як засобом людського спілкування й пізнання – є одним з найважливіших надбань дитини у дошкільному віці. Якщо дитина не досягла певного рівня мовного розвитку до п'яти-шести років, то цей шлях, як правило, «не може бути успішним на більш вікових етапах». У зв'язку з цим постала необхідність розрізняти вивчення системи мови та її функціонування, системи мовних понять і функціонування, застосування, використання мовних засобів для комунікативно-мовного спілкування у професійній підготовці майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Мета статті полягає у розгляданні актуальних питань психолого-педагогічних і лінгвокультурологічних особливостей формування умінь усного й письмового переказу у професійній підготовці майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

Основний виклад матеріалу. Вихователь дошкільного навчального закладу – це «людина культури», креативна особистість, яка обізнана із своїм національним корінням, шанує культурні надбання інших народів, здатна розкрити й підтримати у кожному вихованцеві його індивідуальні здібності, захопити «пристрасним словом рідної мови і через неї формувати толерантну особистість з розвиненим почуттям розуміння й поваги до інших культур» [6].

Вихователі дошкільних навчальних закладів покликані розвивати усне мовлення дітей дошкільного віку. Ефективність роботи з розвитку мовлення багато в чому залежить від чітко продуманої системи педагогічного впливу, від педагогічних умінь та навичок вихователя [1].

Традиції визнання пріоритетного значення роботи з розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі знайшли відображення у працях А. Богуш,

Н. Орланової, Н. Зеленко, В. Лихолетової та ін. Так, А. Богуш наголошує, що «виникнення і розвиток мови тісно пов'язані з виникненням і розвитком мислення. Мова така ж давня, як і свідомість. Подібно до свідомості, мова виникає лише з потреби, настійної необхідності спілкування з іншими людьми. Єдність мови і людського мислення корениться в спільній основі їх виникнення – в трудовій діяльності людей. Без мови немає людського мислення, як без мислення не може бути мови» [5].

Сьогодні, на жаль, недостатньо уваги приділяється працям І. Срезневського, В. Голубкова, М. Рибникова, Л. Бабенко, Н. Рудякова, Л. Щерби, що поклали початок розробці теорії аналізу текстів, рекомендованих до використання в навчанні усному чи письмовому переказу.

На думку Н. Гавриш, завдання розвитку зв'язного мовлення посідають центральне місце в загальній системі у дошкільному навчальному закладі. Навчання зв'язного мовлення одночасно є і метою, і засобом практичного опанування мовою. Воно має надзвичайне значення для розвитку інтелекту та самосвідомості дитини, позитивно впливає на формування її важливих особистісних якостей, таких як комунікабельність, доброзичливість, ініціативність, креативність, компетентність. За допомогою добре розвинуеного зв'язного мовлення дитина навчається чітко та ясно мислити, легко встановлює контакт із оточуючими, ініціює власні ідеї, бере участь у різних видах дитячої творчості [2].

Традиції навчання переказу мають глибокі історичні корені. Уміння слідувати хорошому стилю українська школа завжди відносила до гідності мовця усного та писемного мовлення.

Аналізуючи ставлення до роботи над переказом у кінці ХХ – початку ХХІ ст., слід підкреслити значущість для розвитку теорії та практики навчання усного та письмового переказу мовознавчих праць (Л. Щерба, О. Гвоздев, Л. Федоренко), психологічних досліджень з різних питань розвитку дитячого мовлення (С. Рубінштейн, Л. Виготський, О. Запорожець, Д. Ельконін, А. Маркова, О. Лентьєв), праць з фізіології (І. Павлов, А. Іванов-Смоленський, М. Кольцова), сучасних методичних досліджень (А. Богуш, Н. Орланова, В. Лихолетова, Н. Зеленко).

Як показує аналіз психолого-педагогічних і лінгвокультурологічних досліджень останніх десятиліть ХХ ст., процес навчання української мови зміцнюється позиціями наукового осмислення комунікативних якостей особистості і комунікативних ресурсів мови. При цьому взаємодія лінгвістів і педагогів утворила прецедент – ініційоване практикою навчання переказу і творчу увагу до тексту як основного продукту мовленнєвої діяльності особистості. При такому ставленні науки до практики навчання української мови помітно зросла роль підготовки студентів до усних і письмових переказів творів, що підтверджується підручниками та навчальними посібниками, рекомендованими для використання при підготовці майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у вищих навчальних закладах: уміння та навички, що формуються в процесі роботи з розвитку зв'язного мовлення студентів, мають свої особливості: з їх допомогою студенти освоюють досвід творчої діяльності з створення тексту.

Теоретичне осмислення особливостей неоднорідного мовленнєвого середовища та специфіки зв'язного мовлення дало підстави стверджувати, що у побудові системи вправ з розвитку зв'язного мовлення необхідно врахувати такі чинники: система вправ має відповідати таким основним дидактичним вимогам: урахування вікових особливостей студентів та рідномовних умінь і навичок; урахування знань, що отримуються на заняттях української мови і літератури; набуття знань з української мови та розвиток умінь і навичок у зв'язку з усіма видами мовленнєвої діяльності; зв'язок із заняттями української літератури; активізація мисленнєвої діяльності (порівняння, узагальнення, аналіз, синтез, абстрагування, класифікація та ін.); розвиток різних видів пам'яті; навички самостійної роботи, тобто всі вправи мають бути послідовно розташовані, що відповідає етапам засвоєння знань і формування образномовленнєвих навичок.

Особливе місце в наукових дослідженнях посідають перекази з творчим завданням, роботі над якими присвятили свої праці (А. Буяновер, Г. Іваницька, О. Караман, С. Караман, В. Мельничайко, М. Стельмахович). У зв'язку з переказуванням тексту художнього стилю висуваються завдання: поширити авторський текст через уведення розповіді, розду-

му чи опису; змінити особу оповідача; змінити структури тексту; зробити перестановку частин тексту для більшої логічності і компактності викладу; надати оцінку подіям, про які розповідається в тексті; висловлювати своє ставлення до дійових осіб, подій, явищ; розповісти про те, що найбільше сподобалося в тексті і чому; доповнити текст, зберігаючи авторський стиль викладу; продовжити основний текст переказу; ввести окрему частину тексту.

Логіці створення моделі професійної діяльності викладача щодо формування лінгвокультурологічної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів відповідає включення у роботу педагога такого теоретичного матеріалу:

- відомості з лексикології для організації словникової роботи;
- знання з морфології та синтаксису, що забезпечують правильність використання граматичних засобів;
- теорія тексту, що коригує відтворення або творче конструювання зв'язного мовлення.

Основне навантаження щодо здійснення навчальної роботи, що супроводжує підготовку до усного та письмового переказу, виконують доцільно організовані методи і прийоми розвитку мовлення (мовний синтез) у поєднанні з методами мовного аналізу засобів мови, його структури, правил та особливостей функціонування.

Розглянемо застосування у роботі з розвитку мовлення навчання «за зразками», при цьому зауважимо універсальність цього методу для навчання переказу (письмового та усного):

- є такі вміння, які можуть бути засвоєні тільки за зразком і ніяк інакше (вимова звуку мови, поєднання звуків і т. д.);
- переказ з творчими доповненнями та змінами у своїй основі базується на зразку наслідування;
- необхідно чітко відрізнити ефективний метод навчання за зразком від догматичного, що базується на простому заучуванні і відтворенні; на відміну від догматичного навчання за зразком в обов'язковому порядку супроводжується пізнавальною активністю, самостійністю, застосуванням лінгвокультурологічного аналізу та синтезу, узагальнення, а іноді – створення моделі зразка.

Актуальним для нашого дослідження є метод конструювання тексту, який, за словами В. Кононенка, повинен спиратися на теорію мови, досліджуваний відповідно до програми теоретичний матеріал. Важливою умовою реалізації цього методу є свідоме застосування на практиці пропозицій і текстів, що конструюються за заданими характеристиками (від прийомів роботи над словосполученням, реченням до прийомів роботи над текстом переказу і різними жанрами творів) [4].

Письмовий переказ первинного тексту вимагає від студентів, окрім орфографічних і пунктуаційних навичок, і мовленнєвих умінь. Так, до комплексних умінь, пов'язаних із переказом, належать уміння:

- слухати і розуміти текст, усвідомлюючи тему та основну думку, логіку переказу, провідний тип мовлення (розповідь, опис, роздум), стиль мовлення, особливості авторського стилю;
- запам'ятовувати конкретні факти, послідовність викладу матеріалу;
- усвідомлювати взаємозумовленість мікротем, індивідуальний стиль автора (в тому випадку, якщо пропонується текст публіцистичного чи художнього стилю);
- відтворити почуте в переказі (з урахуванням виду переказу (докладного, стислого, вибіркового) та особливостей типу і стилю мовлення);
- оформляти текст у вигляді автономного висловлювання (наявність початку і кінця в тексті);
- удосконалювати переказ відповідно до завдання первинного тексту, теми, основної думки, типу і стилю мовлення.

Функціонуюча сьогодні у вищих навчальних закладах модель навчання переказу відповідає логіці репродуктивної мовної діяльності, що доводиться такими фактами:

- робота починається з осмислення змісту тексту;
- студенти, які навчаються, усвідомлюють основну думку оповідання або тексту, відокремлюють головне від другорядного;

- запам'ятовують основні факти, їх послідовність;
- установлюють своє ставлення до подій в оповіданні, до характеру і поведінки дійових осіб.

Формулювання педагогічного завдання конкретизується установкою на характер роботи: викласти текст детально; підготувати стислий переказ тексту; передати зміст тексту зі зміною особи оповідача. При цьому переказ може бути контрольним або навчальним.

За типом мовлення (характером текстового матеріалу) перекази можуть виступати у вигляді розповідей, описів, роздумів. Залежно від того, як опрацьовується студентами зміст і переказ тексту, перекази бувають: докладні (детальні), стислі, вибіркові, творчі, перекази-переклади. Різновидом, який навчає переказу, що отримав широке поширення у вищих навчальних закладах, є переказ-мініатюра.

Традиційний переказ художнього тексту потребує уваги як до зовнішнього, змістовного плану, так і внутрішнього глибинного, що несе ідею і авторську оцінку, слід зазначити необхідність посилення наукового розуміння комунікативно-естетичної природи тексту художньої літератури.

При написанні стисло переказу актуалізується робота з навчання умінням трансформувати пряму мову в непряму, використовувати для цього ресурси українського синтаксису (граматичні та стилістичні).

При підготовці до переказу, близького до тексту (тобто докладного), студенти повторюють відомості про діалог, отримують можливість побачити його роль у тексті, повніше виявити ідейну і естетичну цінність твору. Робота з вичленування в тексті структурно-композиційних частин, мікротем використовується цілеспрямовано – для розуміння студентами зв'язності і взаємозалежності його частин і пропозицій.

Однак такий аспект аналізу мікротем не вичерпує дидактичні можливості цього виду роботи, орієнтованого на формування лінгвокультурологічної компетенції. Розподіл тексту на мікротеми становить основу лексико-стилістичної підготовки студентів до докладного переказу. Така підготовка, розосереджена в часі на кілька занять, створює можливості звертатися до зображально-виразних засобів, що розкриває тему та доводить основну думку тексту. Доцільно підготовку проводити в чотири етапи:

- бесіда про особливості художніх засобів і виконання завдань щодо їх виявлення у тексті дозволяють повторити і систематизувати відомості про зображально-виразальні засоби української мови;

- проведення часткового лінгвокультурологічного аналізу тексту з включенням в нього визначення теми, основної думки, мікротем, опорних слів;

- оцінка комунікативних якостей зображально-виразальних засобів, що є у тексті (мікротеми) опорними словами; робота з синонімами, антонімами, словами-концептами національної культури; використання редагування для виправлення лексико-стилістичних недоліків, невдалих вживань образотворчих засобів.

Робота здійснюється у двох напрямках: а) повний аналіз тексту по частинах, складання складного плану, виконання завдань з вибору синонімів, антонімів тощо; б) складання плану і переказ тексту.

У цілому, погоджуючись з такими напрямками роботи, слід звернути увагу на те, що включення в оригінал як лексичних, так і синтаксичних синонімів, замість використаних автором мовних одиниць у хорошому тексті знижує його комунікативні якості. Аналогічні завдання проблемного характеру відповідає завданням формування лінгвокультурологічної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів.

У збірці текстів переказів для державної підсумкової атестації з української мови наведено зразки текстів різних функціональних стилів української мови, які ознайомлюють студентів з історичним минулим нашого народу, звичаями, традиціями й оберегами, духовною культурою й мистецтвом, природою й відомими пам'ятками України, видатними постатями національної історії, культури, науки та їхніми досягненнями [3]. Дібрані тексти мають значний виховний і пізнавальний потенціал, вони забезпечують реалізацію культурологічного й комунікативного принципів навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах і сприяють утіленню вимог відповідних змістових ліній чинної програми з української мови.

Згідно з практикою педагогічної презентації тексту переказу можна прокоментувати особливості трьох взаємообумовлених видів сприйняття тексту: слухання глобальне (сприйняття в цілому, коли важливо зрозуміти, про що йде мова, яка основна думка, що головне в позиції автора); слухання детальне (усвідомлення основних смислових блоків тексту з більшим чи меншим набором деталей залежно від установки на вид переказу – докладний, вибірковий, стислий); слухання критичне (вироблення своєї точки зору на те, про що і як йдеться в тексті).

Висновки. Наукова спроможність різних досліджень з використання схеми лінгвістичного аналізу тексту на заняттях переказу, твори, в роботі з навчання виразного читання, культури мовлення, рецензування та редагування доведена часом. Будучи особливою технологічною формою, пов'язаною з розвитком інтелекту, схема лінгвістичного аналізу тексту в дослідженні набула розширення сфери свого застосування як спеціальна форма навчальної роботи, за рахунок якої організовувалася послідовність розумових операцій і дій на етапі аналізу і синтезу, узагальнення та творчого перенесення умінь здійснювати різні види мовних дії над первинним і вторинним текстом. Все це визначало зміст лінгвокультурологічного аналізу тексту.

Схема лінгвістичного аналізу тексту була використана у процесі підпорядкування думки студентів і викладачів як вторинного тексту певній логіці і послідовності в аргументованій оцінці тексту викладу. В цілому лінгвістичний аналіз тексту став стрижнем культурно-нормованої системної навчальної діяльності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, які оволодівають умінням сприйняття первинного тексту і конструювання на його основі вторинного тексту.

Виходячи з досліджень власне лінгвістичного спрямування, можна констатувати, що наука про культуру мовлення і мови є теоретичною і практичною дисципліною, суміжною зі стилістикою, історією літературної мови, літературознавством, країнознавством, що узагальнює положення та висновки з метою впливу на живий мовленнєвий досвід.

Отже, основні напрями педагогічної діяльності щодо формування лінгвокультурологічної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів, у рамках якої передбачаються всі види роботи над переказом, пов'язані з формуванням умінь і навичок, що забезпечують збагачення активного запасу слів, вільне користування всіма засобами граматики, словотворчими моделями, з формуванням умінь створювати текст (усний і письмовий) з метою висловлення своїх думок, знань, почуттів, намірів. Реалізація такої мети потребує вирішення завдань засвоєння і дотримання студентами мовної норми, вимог культури мови і стилістики.

Список використаних джерел

1. Богуш А.М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку: програма та методичні рекомендації / А.М. Богуш. – Одеса: Маяк, 1999.
2. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному дитинстві: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Н.В. Гавриш. – Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д. Ушинського. – К., 2002. – 438 с.
3. Збірник переказів для державної підсумкової атестації з української мови: 11-й кл. / уклад. О.М. Авраменко, В.Ф. Чукіна – К.: Центр навч.-метод. л-ри, 2014. – 96 с.
4. Кононенко В.І. Мова у контексті культури. / В.І. Кононенко – Івано-Франківськ: Плай, 2008. – 391.
5. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі: навч. пос. для студ. / А.М. Богуш, Н.П. Орланова, Н.І. Зеленко, В.К. Лихолетова; за ред. А.М. Богуш. – Київ: Вища школа, 1992. – 414 с.
6. Семенов О.М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: монографія / О.М. Семенов. – Суми: ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. – 404 с.

References

1. Bohush, A. M. (1999). *Vytyky movlennievoho rozvytku ditei doshkilnoho viku* [The origins of language development of preschool children]. *Prohrama ta metodychni rekomendatsii* [Program and guidelines]. Odesa, Maiak Publ. (In Ukrainian).

2. Havrysh, N.V. (2002). *Rozvytok movlennievotvorchoi diialnosti v doshkilnomu dytynstvi: dys... d-ra ped. nauk: 13.00.02* [The development speaking of a preschool child]. Thesis ... Dr. ped. Sciences: 13.00.02. Kyiv, Pivdenoukrainskyi state pedagogical university named after K.D.Ushynskiy. 438 p. (In Ukrainian).

3. Avramenko, O.M., Chukina, V.F. (2014). *Zbirnyk perekaziv dlia derzhavnoi pidsumkovoї atestatsii z ukrainskoi movy: 11-i kl.* [Collection of transfers to the state final certification of the Ukrainian language]. Kyiv, Centre of educational and methodical literature. 96 p. (In Ukrainian)

4. Kononenko, V. I. (2008). *Mova u konteksti kultury* [The language in the context of culture]. Ivano-Frankivsk, Plai Publ., 391 p. (In Ukrainian).

5. Bohush, A.M., Orlanova, N.P., Zelenko, N.I., Lykholietova, V.K. (1992). *Metodyka rozvytku ridnoi movy i oznaiomlennia z navkolyshnim u doshkilnomu zakladi* [Methodology of developing the native language and getting familiarized with the environment in preschools]. Manual for students. Ed. by A. M. Bohush. Kyiv, Vyshcha shkola Publ., 414 p. (In Ukrainian).

6. Semenoh, O.M. (2005). *Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv ukrainskoi movy i literatury* [Professional training of future teachers of Ukrainian language and literature]. Sumy: VVP 'Mriia-1' TOV Publ., 404 p. (In Ukrainian).

Рассматриваются актуальные вопросы психолого-педагогических и лингвокультурологических особенностей формирования умений устного и письменного изложения в профессиональной подготовке будущих воспитателей дошкольных учебных заведений. Сотрудничество лингвистов и педагогов создало замечательный прецедент – инициированное практикой обучение изложению и творческое внимание к тексту как основной продукт речевой деятельности личности. В теории и методике профессиональной подготовки будущих воспитателей дошкольных учебных заведений аксиоматически возникла необходимость различать изучение системы языка и его функционирования, системы языковых понятий и функционирования, применения, использования языковых средств для коммуникативно-речевого общения с другой личностью, группой, коллективом.

Ключевые слова: актуальные вопросы, психолого-педагогические особенности, Лингвокультурологические особенности, устный и письменный перевод, профессиональная подготовка будущих воспитателей.

The paper examines topical issues of psychological and pedagogical as well as linguistic and cultural features forming skills of oral and written retelling in the training of future teachers of preschool education. Cooperation of linguists and teachers created a wonderful precedent, initiated by practice of learning retelling and creative attention to a text as the main product of the individual's speech activity. In theory and methodology of professional training of future preschool teachers there emerged an axiomatic need to distinguish between the study of language and its functioning, the study of language concepts and study of function, application, use of language means for communicative and speech intercourse with another person, group, or team.

Key words: topical issues, psychological and pedagogical features, linguistic and cultural features, oral and written retelling, professional training of future preschool teachers.

Одержано 28.01.2016.